

کار بست محکامات آیات در حل تعارض قوانین

علیرضا ابراهیمی*

چکیده

کشورها در مسائل مختلف قوانین متعددی را وضع کرده‌اند. شهروندان در هر کشور ملزم هستند از این قوانین تبعیت کنند. اگر در کشوری مسئله‌ای حقوقی مطرح شود که دارای عنصری باشد که به بیرون مرزهای جغرافیایی آن کشور مرتبط شود، تصور این است که دو یا چند قانون مرتبط باید بر یک موضوع حقوقی حاکم شود که عملاً امکان‌پذیر نیست. در صورتی که میان قوانین مختلف از کشورهای متعدد، تعارض ماهوی پیش آید، آیا آیات محکم قرآن نقشی در حل این تعارض ایفا خواهند کرد؟ فرضیه اصلی تحقیق آن است که به دلیل جامعیت قرآن کریم آموزه‌های آن می‌تواند راه‌گشا باشد. در این تحقیق سعی شده است تا به استناد «آیات محکم قرآن»، «تعارض قوانین» مورد بررسی قرار گیرد. اطلاقها، عمومات و الزام‌های صریح قرآن کریم باید از سوی قاضی مسلمان در پرونده‌های بین‌المللی مورد استناد قرار گیرد؛ زیرا در برخی موارد، قانون صلاحیت‌دار خارجی با نصوص شرعی تعارض دارد، این موضوع دارای مبانی، قواعد و مستندات قرآنی است. در گذشته موضوع صرفاً از منظر استانداردهای بین‌المللی مطالعه شده اما نوآوری مقاله، گسترش موضوع در قلمرو آیات در زمینه حل تعارض قوانین است. در این مقاله از روش تفسیری اجتهادی بهره گرفته شده است.

واژگان کلیدی

آیات محکمه، تعارض قوانین، جامعیت قرآن، حقوق بین‌الملل، احکام غیر مسلم‌ان.

طرح مسئله

در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که مؤمنان را برادر یکدیگر می‌خواند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^۱ میان برادرانتان اصلاح و آشتی برقرار کنید».

روح این آیات شریفه دلالت بر رفع اختلاف و خصومت میان برادران ایمانی دارد.^۲ خدای متعال در برخی دیگر از آیات قرآن کریم فتنه را قابل دفاع نمی‌داند و می‌افزاید که اگر کفار بخواهند برای مؤمنان ایجاد اشکال کنند آنان را کنار بزنید اما با کسانی که در صلح و آشتی وارد شوند با آنان با مسالمت برخورد کنید، شاید دل‌هایشان آرام و به سمت معنویت و اخلاق گرایش پیدا کنند.^۳

لازمه منطقی و عقلی مفاهیم قرآن کریم آن است که اگر قوانین مختلفی از سوی کشورها راجع به یک موضوع وجود داشت، باید به نحوی این قوانین تفسیر شوند که مهربانی و شفقت میان مسلمین را افزایش دهد و زمینه تسلط کفار بر مؤمنان را از بین ببرد.^۴ مثلاً در صورتی که میان یک مرد ایرانی با زن عراقی ازدواج برقرار شود، موضوع ازدواج از جمله مسائل احوال شخصیه است و طبق قانون ایران در صورتی که زن با مرد ایرانی ازدواج کند به تابعیت ایران در می‌آید و به صورت طبیعی قانون ازدواج ایران بر آنها حاکم است اما اگر میان زن ایرانی و مرد انگلیسی ازدواج حاصل شود و زن ایرانی به تابعیت ایرانی خودش باقی بماند، قانون ازدواج انگلیس در صورتی که مخالف قرآن کریم باشد بر ازدواج آنان حاکم نخواهد بود. در مباحث حقوق بین‌الملل خصوصی در این مسئله راه‌حل این است که در صورت تحمیل تابعیت انگلیس بر زن ایرانی پس از ازدواج، قانون انگلیسی بر ازدواجشان حاکم است.^۵ این تفاوت در نگرش قرآنی و مباحث تعارض قوانین باید مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. در این پژوهش از روش اجتهادی استفاده شده است.

پیشینه تحقیق

در مباحث تعارض قوانین، کتاب **تعارض قوانین** نوشته نجادعلی الماسی موضوع را فقط از جنبه استانداردهای بین‌المللی بررسی کرده است. همچنین کتاب **حقوق بین‌الملل خصوصی** نوشته مهشید ارفع‌نیا به همین استانداردهای بین‌المللی بدون تطبیق با مباحث قرآنی پرداخته شده است اما در مقاله

۱. حجرات / ۱۰.

۲. طبرسی **مجمع البیان**، ج ۳ ص ۴۳۵.

۳. جوادی آملی، **ذیل تفسیر سوره حجرات آیه ۱۰**.

۴. نساء / ۱۴۱.

۵. ارفع‌نیا، **حقوق بین‌الملل خصوصی**، ص ۴۵.

حاضر موضوع از منظر آیات محکم قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفته و از این جهت نوآوری تحقیق در تطبیق موضوع با آیات می‌باشد.

مفهوم‌شناسی

در ادامه برخی اصطلاحات مورد بحث در این مقاله تبیین می‌گردد.

تعارض قوانین

در صورتی که یکی از موضوعات حقوق خصوصی از قبیل احوال شخصیه مالکیت و قرارداد، اسناد، اموال، عقود و ... دارای عنصری خارجی مثل تابعیت خارجی یکی از زوجین (در ازدواج) یا محل وقوع عقد خارج از کشور (در قراردادها) و ... باشد و در صورتی که قانون‌گذار داخلی، امکان اجرای قانون خارجی را به قاضی داده باشد، در آن صورت ما با تعارض قوانین روبه‌رو هستیم، مشروط بر آنکه قوانین مرتبط از نظر ماهوی متفاوت باشند.^۱

۱. قواعد حل تعارض

قوانین موضوعه در نظام‌ها و سیستم‌های حقوقی به دو دسته شکلی و ماهوی تقسیم می‌شوند. قوانین شکلی مانند آیین دادرسی مدنی به نحوه بررسی پرونده تا صدور حکم و مختومه شدن آن می‌پردازد و قوانین ماهوی اختلاف مربوط به پرونده را رأساً حل می‌کنند. به آن بخش از قوانین شکلی که به صورت صوری (و نه ماهوی) قانون صالح را از میان قوانین مختلف بیان می‌کنند، قواعد حل تعارض می‌گویند؛ مانند ماده هفتم قانون مدنی ایران که احوال شخصیه خارجی‌ان مقیم در ایران را تابع دولت متبوع خودشان دانسته است.^۲

۲. قوانین ماهوی

به آن دسته از قوانینی اطلاق می‌شود که میزان حق و تکلیف طرفین اختلاف را بیان می‌کنند. قرآن کریم دستوراتش عموماً ناظر به محتوای موضوعات حقوقی و پرونده‌های قضایی است، احکامی مانند: قصاص،^۳ حدود،^۱ دیات،^۲ تعزیرات،^۳ لزوم جبران خسارت،^۴ لزوم صدور رأی عادلانه،^۵ لزوم وفای به عهد^۶

۱. الماسی، *تعارض قوانین*، ص ۱۳.

۲. همان، ص ۱۶.

۳. وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ. (بقره / ۱۷۹)

در معاملات از جمله دستورات ماهوی قرآن کریم به شمار می‌روند که در روایات و قواعد فقهی نیز مستند شده‌اند.^{۸و۷}

۳. تناسب موضوعی

برای آسان شدن مطالعه موضوعات مختلف حقوقی، موضوعات متناسب با یکدیگر را در بسته‌ای قرار می‌دهیم، این دسته‌ها را دسته ارتباط گویند، مانند احوال شخصیه که شامل: ازدواج، طلاق، ارث، وصیت و ... می‌شوند.

۴. قانون خاص

کاتوزیان در مقدمه **علم حقوق** می‌نویسد: قانون به دو مفهوم به کار می‌رود؛ در معنای عام به معنای سازوکارهای قانونی و جریان قانونی موجود در یک کشور، اطلاق می‌شود. در این مفهوم قانون شامل سیستم حقوقی، رویه قضایی و قانون موضوعه می‌شود؛ «تمام مقرراتی که از طرف یکی از سازمان‌های صالح دولت وضع شده است».^۹

با توجه به این تعریف، مبانی حقوق در کشور اسلامی از جمله قرآن کریم را مناسب معنای قانون به معنای عام می‌شماریم، البته روش قانون‌گذاری در حقوق، روش جدیدی است که در پی «نهضت تدوین» ابتدا در اواخر قرن ۱۸ میلادی در فرانسه، سپس در آلمان و سایر کشورهای اروپایی به جز انگلستان و کشورهای آنگلو ساکسون (در گذشته) به وقوع پیوست و کم‌کم در سایر کشورها گسترش پیدا کرد.^{۱۰}

۵. قانون عام

«در صورتی که قانون را به معنای طی جریان و فرایند قانون‌گذاری در هر کشوری اطلاق کنیم، در آن

۱. الزَّكَايَةُ وَالزَّكَاةُ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ. (نور / ۲)

۲. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ بِه انضمام روایات.

۳. مستفاد از روایات ماه سوط الاسوطا. (نجفی، **جواهر**، ج ۴۳، ذیل باب حدود)

۴. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ، حدیث سمه بن جندب. (بجنوردی، **قواعد الفقهیه**، ج ۲، ص ۱۸۰)

۵. وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ. (نساء / ۵۸)

۶. أَوْفُوا بِالْعُقُودِ. (مائده / ۱)

۷. الْمُؤْمِنُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ.

۸. إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ.

۹. کاتوزیان، **مقدمه علم حقوق**، ص ۱۱.

۱۰. صفایی، **مطالعه در دو نظام بزرگ حقوقی معاصر**، ص ۱۳۵.

صورت مفهوم قانون را به معنای خاص مورد نظر قرار داده ایم.^۱ در این صورت مفاهیم قرآنی که در قانون گذاری مورد توجه قرار گرفته است، مبنای اعتبار و صحت قانون موضوعه خواهد شد. بدیهی است مفاد و محتوای قانون در صورتی که برخلاف صریح قرآن کریم باشد، هیچ اعتبار و مشروعیتی نخواهد داشت.

موضوعات تعارض قوانین در قرآن کریم

«از نظر علم حقوق اساسی، عناصر سه گانه سرزمین، جمعیت و قدرت سیاسی به عنوان عناصر تشکیل دهنده دولت کشور محسوب می شوند، تحقق این شرایط، لازمه تحقق حاکمیت یک کشور و بالطبع شرط قانون گذاری ملی یک کشوراند».^۲ اما از دیدگاه قرآن کریم در تشکیل دولت اصالت ندارند، البته قرآن مخالفتی با وجود این عناصر ندارد، بلکه در کشور اسلامی اصول و قواعدی مانند: قاعده سوق المسلمین، اصالت الطهارة و اصالت البرائة در جریان است با وجود این اقتضائاتی که در قرآن کریم وجود دارد مانند: اصول مشروعیت ازدواج، شرایط صحت عقود، شرایط صحت تحقق طلاق، شرایط مشروعیت زمامداران و وجود قواعدی مثل لزوم مشورت و لزوم نصیحت لأئمة المسلمین که به وسیله روایات نیز تکمیل گردیده، می تواند در حل تعارض قوانین کشورها مورد استفاده قرار گیرد. کشورهای اسلامی در تبعیت از این دستورات نباید سربپیچی کنند.

آیات مرتبط با مسئله تحقیق

۱. آیه: «وَكُنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»^۳ و کافران را بر مؤمنین مسلط قرار نداده است». تحلیل آیه: آیه شریفه فوق دلالت بر آن دارد که در هر نوع رابطه ای مسلمانان و مؤمنان نباید تحت تسلط کافران قرار گیرند. پس در صورت تعارض قوانین میان قانون کشور اسلامی با کشور غیر اسلامی، مادامی که تقدم قانون کشور غیر اسلامی، مصداقی از تسلط کافر بر مؤمنان باشد، نمی توان به نفع قانون خارجی حکم کرد، این آیه بر همه قوانین و مقررات از جمله در باب تعارض قوانین و حقوق بین الملل خصوصی حاکم است و اطلاق دارد.^۴

۲. آیات: «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ؛ به عهدتان وفا کنید».^۴ «وَأَوْفُوا بِالْعُقُودِ؛ و به پیمان ها وفا کنید».

۱. کاتوزیان، علم حقوق، ص ۱۳۲.

۲. قاضی شریعت پناهی، بایسته های حقوق اساسی، ص ۷۸.

۳. نساء / ۱۴۱.

۴. اسراء / ۳۴.

۵. مائده / ۱.

تحلیل آیات: از این آیات شریفه استفاده می‌شود که به صورت مطلق در همه زمینه‌ها از جمله در عهده داخلی (ملی) و بین‌المللی باید وفادار بود^۱ و^۲ مگر آنکه محتوای تعهد، خلاف شرع باشد که از اساس باطل است. این موضوع در مباحث تعارض قوانین کاربرد زیادی دارد.

قاعده مستفاد از آیات وفای به عهد

«المؤمنونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ» بر این اساس مؤمنان وقتی شرطی را پذیرفتند، طبق آن عمل می‌کنند و به آن وفادار می‌مانند.^۳ طبق این قاعده فقهی، هرگونه شرطی که خلاف آیات و نصوص شرعی نباشد، لازم‌الاتباع است. این موضوع در دسته عقود و قراردادها در تعارض قوانین و حاکمیت اراده قابل استفاده است.

خلاصه: تحلیل مفاهیم آیات قرآنی و نیز قواعد فقهی مربوط به مشروعیت ازدواج، شرایط صحت طلاق و شرایط صحت عقود از جمله مضاربه، رهن، مساقات، مزارعه، بیع، معاوضه و ... به این جمع‌بندی می‌رسد که این مفاهیم در مباحث مختلف دسته‌های ارتباط شامل احوال شخصیه، عقود، معاملات و تجارت و ... اصولی دارند که در صورت تعارض قوانین باید مورد توجه قرار گیرند و بسیاری از این موارد غیر قابل اغماض اند.

گستره تحقیق

۱. خطابات عام و خاص آیات

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ وَيُنَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا.^۴
ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ.^۵

این دسته از آیات شریفه ناظر بر هدایت انسان‌های مؤمن و متقین است. آنهایی که به صراط مستقیم هدایت شده‌اند و به دستورات الهی پایبندند. مخاطبان قرآن کریم دو دسته‌اند. یکی مخاطبان عام که از آیاتی مستفاد می‌گردد که از الفاظ عام مانند ناس استفاده شده است، مانند: آیاتی که با عبارت «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»^۶ شروع می‌شوند و نیز «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»^۷. این دسته از آیات دستوراتی

۱. فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۲، ص ۵.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۳۶۳.

۳. انصاری، مکاسب، ج ۲، ص ۱۲۷.

۴. اسراء / ۹.

۵. بقره / ۲.

۶. حج / ۱ و بقره / ۲۱.

۷. عصر / ۲.

برای کل بشریت دارند و شامل همه شورهای اسلامی و غیراسلامی می‌شوند.^{۲۱}

اما برخی از انسان‌ها با اختیار خود در دایره ایمان قرار نمی‌گیرند لذا مخاطبان خاص قرآن کریم اختصاص به آن دسته از گروهی مؤمن و متقی پیدا می‌کند، نظیر: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»^۳ «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»^۴ و «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»^۵.

این دسته از آیات در بردارنده احکامی هستند که مخصوص مسلمانان و مؤمنان است؛ مانند: آیات وجوب صلاة، صوم و حج «أَقِمِ الصَّلَاةَ»^۶ «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ»^۷ و «لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»^۸.

تحلیل: آیاتی که مخاطبان خاص مثل مؤمنین، متقین و مسلمین دارند و البته جنبه حقوقی هم دارند، مانند آیه ۵۹ سوره نساء، آیه ۶ سوره حجرات حاوی دستوراتی برای تنظیم روابط مسلمانان است که در مورد تعارض‌های قوانین؛ چه در مرحله ایجاد حق و چه در مرحله تأثیر بین‌المللی حق قابلیت استناد دارند.^۹ رویکرد این دسته از آیات تنظیم روابط مؤمنان با یکدیگر است و اگر احیاناً با منافع کفار در تعارض قرار گیرد، منافع مؤمنین مقدم است.

۲. آیات ناظر بر تعارض قوانین کشورهای اسلامی با کشورهای غیر اسلامی

آن دسته از آیات کریمه قرآن که دارای خطاب خاص به مؤمنان و دارالاسلام دارند، گاهی ناظر به نحوه ارتباط آنان با غیرمسلمانان است. مانند:

إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ.^{۱۰}

ما شما را از زن و مردی آفریدیم و شما را قبیله‌های مختلف قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید به راستی که کرامتدارترین شما نزد خداوند پرهیزکارترین شماست.

صدر آیه شریفه دلالت بر نوع خلقت بشر دارد و اینکه قبایل مختلف می‌تواند تنقیح مناط گردد و

۱. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۴۵۳.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۴۵.

۳. نساء / ۱۳۶؛ احزاب / ۴۱؛ بقره / ۲۵۴.

۴. مؤمنون / ۱.

۵. عصر / ۳.

۶. اسراء / ۷۸.

۷. بقره / ۱۸۳.

۸. آل عمران / ۹۷.

۹. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۵.

۱۰. حجرات / ۱۳.

روابط با سایر کشورها از این بخش از آیه قابل استفاده است. پس نفس ارتباط کشورهای اسلامی با کشورهای غیراسلامی در صورتی که موجب تسلط آنان نباشد و همراه با احترام مسلمانان باشد اشکالی ندارد، به خصوص اگر این ارتباط زمینه هدایت غیرمسلمانان را فراهم سازد.^۱

تحلیل: در صورت تعارض قوانین میان قانون کشور اسلامی با قانون کشور غیراسلامی و حاکمیت اراده طرفین متخاصم، در این صورت می‌توان رأی به پذیرش قانون خارجی هم داد، مشروط بر آنکه محتوای قانون خلاف شرع و موازین قرآنی و ادله معتبر فقهی مانند: روایات معتبر نباشد.

۳. موضوع‌شناسی آیات، ناظر بر تعارض قوانین کشورهای غیراسلامی با یکدیگر

اصولاً روابط میان غیرمسلمانان تابع اراده و قوانین خودشان است. قرآن کریم جامعیت دارد و خطاب قرآن در هدایت نوع بشر به صورت عام است. اما قانون‌گذاری داخلی کشورهای غیراسلامی در صورتی که ناظر بر روابط با کشورهای اسلامی نباشد، تابع اراده خودشان است.

البته در صورتی که بخواهیم به اقتضائات قرآنی توجه کنیم، احکام قرآنی در زمینه‌های مختلف مثل: رعایت حقوق ایران، کودکان، بیماران در زمان جنگ یا لزوم رعایت انصاف و عدالت در قضاوت و معاملات اگر عمل شود آثار وضعی احکام قرآنی که رفاه، آسایش و امنیت اجتماعی را در پی خواهد داشت، برای کشورهای غیراسلامی هم دارای آثار خواهد بود.

در صورت تعارض قوانین میان قوانین کشورهای غیراسلامی این قوانین اگر مطابق با معیارهای اسلامی نباشد، دارای حجیت نخواهد بود. آثار حقوقی این موضوع در شرط ملت‌های کامله الوداد در باب حقوق معاهدات بین‌المللی و حق شرط و پذیرش عضویت جدید در معاهدات بین‌المللی در مورد کشور اسلامی که خواهان پیوستن و الحاق به معاهده‌ای بین‌المللی که میان چند کشور غیراسلامی به عنوان عضو اصلی منعقد شده است، روشن می‌شود؛ یعنی در موارد ذکرشده از نظر قرآن کریم اگر محتوای معاهده صرف‌نظر از طرف‌های غیرمسلمان آن اگر مخالفتی با شرع و دستورات قرآنی نداشته باشد، قابل استناد و الحاق بوده و الزام حقوقی برای کشور اسلامی ایجاد می‌نماید. در غیر این صورت معتبر نخواهد بود.

قواعد آمره قرآن کریم

قواعد آمره قرآنی شامل آن دسته از بایدها و نبایدها و دستورات الهی می‌شوند که غیر قابل اغماض‌اند. در ادامه به بخش‌هایی از آنها اشاره می‌شود:

۱. فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۵، ص ۴۷.

۱. آیات در حوزه حقوق خصوصی

در حقوق خصوصی اصولاً اصل حاکمیت اراده پذیرفته شده است. قرآن کریم در مورد روابط خصوصی اشخاص، افراد را تا جایی که خلاف مقررات اسلامی توافقی نکنند، اراده آنان را اعتبار حقوقی بخشیده است. مثلاً اگر در معاملات، جهت معامله مشروع باشد، معامله نافذ و معتبر است، در غیر این صورت معتبر نخواهد بود. در این بخش تمامی آیات مربوط به نکاح و طلاق مورد استناد قرار می‌گیرند.

۲. آیات در حوزه حقوق عمومی

روابط مردم با حاکمان باید در چارچوب موازین اسلامی باشد. حکومت امانتی در دست زمامداران است که از آن باید برای تقویت معنویت، امر به معروف و نهی از منکر و توسعه دستورات الهی استفاده شود. پس دستورها، بخشنامه‌های رؤسا و اداره‌های دولتی مشروط به هماهنگی با موازین اسلامی معتبر است. النصیحة لائمة المسلمین^۱ راهکار مناسبی برای تضمین این هماهنگی است. در بخش حقوق عمومی آیات مربوط به وظایف متقابل دولت، حاکمیت و مردم مورد استناد قرار می‌گیرند؛ مانند: آیات امر به معروف و نهی از منکر.

۳. آیات در حوزه حقوق بین‌الملل

در حوزه حقوق بین‌الملل آیات: «وَكُنْ يَجْعَلِ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»^۲ «وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ»^۳ «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا»^۴ و روایت: إِنَّ الْإِسْلَامَ يَعْلُوا وَلَا يُعَلِي عَلَيْهِ^۵ قابل استفاده‌اند.

۴. آیات در حوزه حقوق جزا و جرم‌شناسی

آیات: «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا»^۶ و نیز «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»^۷ و آن دسته از آیات ناظر بر حدود و قصاص و عمومات مورد استناد در آیات و تعزیرات لازم الاتباع‌اند.^۸

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۷.

۲. نساء / ۱۴۱.

۳. قصص / ۵.

۴. بقره / ۱۴۳.

۵. نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۱۴۲، ص ۱۷.

۶. مائده / ۳۸.

۷. بقره / ۱۷۹.

۸. قرطبی، تفسیر فی ظلال القرآن، ج ۴، ص ۶۵.

نتیجه

از آنجاکه قرآن کریم منطق «امت اسلامی» و امت وسط را مطرح و نظریه برتری دین اسلام بر سایر ادیان و حزب الله را بر حزب الشیطان، بیان داشته و تقوا را مبنای برتری انسان‌ها می‌شمرد، اصولاً مرزهای خشکی، دریایی و هوایی اموری اعتباری تلقی می‌شوند و نمی‌توانند مبنای عدم بهره‌بری از قوانین اسلامی برای غیر اتباع در یک کشور اسلامی قرار گیرند.

سرشت و ماهیت مستندات قرآنی در بخش‌های خصوصی و عمومی و بین‌المللی و جزایی ضمن رعایت حقوق انسان‌ها، تقدم بایدها و نبایدها و دستورات اسلامی است. پس هرگونه توافق و معاهده‌ای در بخش حقوق بین‌الملل خصوصی شامل: تابعیت، اقامتگاه، تعارض قوانین و نیز در بخش حقوق بین‌الملل عمومی و نیز در زمینه حقوق جزا و جرم‌شناسی اصولاً نمی‌تواند بر خلاف نص صریح قرآن کریم انعقاد یابد و اگر چنین موضوعاتی اتفاق افتد از منظر قرآن کریم فاقد مشروعیت و حجیت الهی است. در عین حال در آیات قرآن کریم نسبت به حل و فصل اختلافات و زندگی مسالمت‌آمیز با سایرین و غیرمسلمانان تا جایی که تسلط کفار بر مسلمانان تحقق نیابد طبق معاهدات مشروع دانسته می‌شود. از نظر قرآن کریم جهت‌گیری الهی روابط اجتماعی انسان‌ها و جوامع بر اصل موافقتنامه‌ها برتری دارد. شکل انعقاد توافق در روابط بین‌المللی مهم نیست، بلکه محتوای روابط و ماهیت قوانین حاکم بر روابط است که نباید خلاف بایدها و ارزش‌های قرآنی باشد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- ابراهیمی، علیرضا، *تعارض قوانین و تحولات بین‌المللی*، قم، آئین احمد، ۱۳۹۵ ش.
- ابن‌بابویه قمی (صدوق)، محمد بن علی، *من لا یحضر الفقیه*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ ق.
- ارفع‌نیا، مهشید، *حقوق بین‌الملل خصوصی*، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۴ ش.
- افتخاری، علی، *تعارض قوانین و طلاق*، زیر نظر علیرضا ابراهیمی، قم، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۹ ش.
- الماسی، نجادعلی، *تعارض قوانین*، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳ ش.
- انصاری، مرتضی، *المکاسب*، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۲ ش.
- بجنوردی، حسن، *القواعد الفقهیه*، قم، دار الفکر الاسلامیه، ۱۳۹۲ ش.
- بسول، لیب احمد، *معاهدات بین‌المللی در اسلام*، تهران، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۸۹ ش.
- تبریزی، میرزا جواد، *تنقیح مبانی الاحکام القضاء و الشهادة*، قم، دار الصدیقه الشهیده، ۱۳۸۴ ش.

- جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، تفسیر قرآن کریم، قم، اسراء، چ ۳، ۱۳۸۱ ش.
- حرعاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعة، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۱۸، بی تا.
- حسینی بهارانچی، سید محمد، تفسیر اهل البیت علیهم السلام، قم، مطبع، ۱۳۹۳ ش.
- صابری یزدی، علیرضا، الحکم الزاهرة عن النبی صلی الله علیه و آله و عترته الطاهرة، قم، مؤسسه نشر الاسلامی، ۱۳۶۱ ش.
- صفایی، سید حسین، درآمدی بر دو نظام بزرگ حقوقی معاصر، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۷۴ ش.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، اسلام و حقوق بین الملل، تهران، گنج دانش، ۱۳۷۲ ش.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی، ۱۳۷۲ ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان للعلوم القرآن، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعة لشیخ المفید، المجلد الثاني، تهران، المكتبة الفراهانی، ۱۳۶۳ ش.
- طوسی، محمد بن حسن، الاستبصار، ج ۳، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ ق.
- عاملی، محمد بن جمال الدین، روضة البهية فی شرح اللمعة الدهشقیه، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۶۹ ش.
- فیض کاشانی، محمدمحسن، تفسیر صافی، تهران، مکتبه الصدر، ۱۴۱۵ ق.
- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، تهران، بهمن، چ ۱۵، ۱۳۷۸.
- کلینی رازی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.
- موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسيلة، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۶ ش.
- نصیری، محمد، حقوق بین الملل خصوصی، تهران، آگاه، ۱۳۷۳ ش.
- نوری حسین، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۸ ق.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی